

Dáné Veronka

Szubjektív életrajz

Jakó Zsigmond életútját bemutatni közvélekedés szerint bizonyára megtisztelő és könnyű feladat. Imponáló, példamutató, látszólag töretlen ívben emelkedő pálya – a kényszerkiterőről, töresekről a Professzor úr nagyritkán ejtett szót. Azt az állandó, testet, lelket megviseelő nyomást is – amelyet a minden szempontból egyre idegenebb és ellenségesebbé váló világban való élet, állandó megfigyelés jelentett – csak az érezheti, sejtethi, aki maga is átélte vagy aki kutatóként közelebb merészkedik a korhoz, ahogyan a magasfeszültségű vezeték surrogását is csak a hatósugarába kerülve hallhatjuk. Megtisztelő, igen. Nézzék el nekem, hogy könnyűnek mégsem tartom, ugyanis kissé meghasonlott, „tudathasadásos” állapotban, helyzetben állok most Önök előtt. 100 esztendő még a történetkutatók számára is tiszteletet parancsoló idő, ugyanakkor két hét híján csak nyolc esztendeje, hogy fizikai valójában nincs közöttünk. Néhol magasztalásnak tűnő, de valós tényeket kell elmondanom, pedig tudom, hogy mélységesen idegenkedett minden dicsérettől, dicsőítéstől. Szigorúan és következetesen múlt időben kellene, kell fogalmaznom, holott zöld foteles – amelyet a háta mögött csak vallatószerűen hívtunk – beszélgetéseink olyan elevenek, mintha csak tegnap csöngettem volna be, és jött volna a Professzor úr a jól ismert félmosollyal ajtót nyitni. Szigorúan és következetesen múlt időben kellene, kell fogalmaznom, holott jóformán nincs nap, hogy valamiképpen ne lenne jelen, és nincs munkám, aminek elkészültével ne tenném fel a kérdést, mi lenne a véleménye róla? Meggyőződés, hogy nem vagyok egyedül ebben a helyzetben.

A Bihar vármegye ... első fejezetét Jakó Zsigmond az egykori bihariakat körülvevő táj és társadalom bemutatásának szentelte. Az elszórt adatokra támaszkodva olyan biztonsággal kalauzolt végig a valaha volt vidéken, mintha minden érmelléki pákász és szalontai disznópásztor vele osztotta volna meg élettörténetét és tapasztalatait. A környező vidékből szülőföld lesz, amelyet úgy rekonstruált a Professzor úr, mintha a Bihari-havasok, vagy közelebről a Réz tetején állva szétnézett volna, hová illeszkedik a kezében tartott darabka. Tette mindezt azért, mert jól tudta, amit mi is: a környező táj és a társadalom nem predesztinál, de jó eséllyel meghatározó módon formál.

Kaptassunk fel hát mi is a micskei Úrdombjára, s vegyük szemügyre azt a környezetet, amely Jakó Zsigmond élete korai szakaszának keretétül szolgált. 1916. szeptemberének második napján, Szent Egyed ünnepe utáni szombatn ugyan nem itt sírt fel, hanem mintegy 25 km-nyire északnyugatra, a mai határ mellett fekvő, a 19. század közepéig Zichy-tanyának, majd a nagy utazó Zichy Ágostról Ágost-majornak nevezett, Biharfőlegyházához tartozó településen. Ha a születésnapja szóba került, a Professzor úr sohasem mulasztotta el hozzátenni, azon a napon kapták a hírt a román hadsereg Erdély elleni támadásáról, s az a hatalom, amely ekkor még meglehetősen távolinak tűnt, néhány esztendő múltán döntő módon, immár testközelből

avatkozott a család életébe. Néha elhangzik a vád, hogy a Professor úr ritkán emlegette Ágostmajort, és szinte egyáltalán nem Félegyházát. Minden majorban, tanyára születettnek első leckéje a végtelennek tűnő szabadság és a fokozott magáraultság mellett az, hogy csak közigazgatásilag tartozik a közeli faluhoz és nem része annak. Ismerheti bár lakóinak nagy részét, a falu életében, társadalmában idegen. Ezen túlmenően a már említett hatalom is gondoskodott arról, hogy a majorban eltöltött évek pillanatnak tűnjenek. A trianoni békét követően meghúzott határ a Zichy-birtokot kettévágta, majd az 1921-es földreformkor a román állam kisajátította, így a család az anyai nagyszülők micskei (a 18. században a Baranyi familiát felemelő Miklós, bihari alispán, majd fiai, György és Gábor által javított, épített) kúriájába és birtokára költözött. Nem egy interjúban beszélt a Professor úr arról, milyen nehéz volt gyermekként a megváltozott viszonyokkal szembesülni, azokat felfogni, megérteni. Vallotta, hogy a miértekre való válasz keresése terelte, sarkallta a történettudomány felé. A gyermek- és ifjúkor helyszíne tehát Micske lett (ahogyan a kúria visszaszolgáltatásával kapcsolatos jogtalanságok miatt élete utolsó két évtizedének is meghatározó, keserves tapasztalata), és az a bihari köznemesi társadalom, amely, szintén a Professor úr szerint, 1848 óta nem változott. Nem tőle, hanem kutatásaiból tudjuk, a szélesebb szakmai és „laikus” körök pedig az utolsó alkotó pillanatig írt és javított tanulmányából közvetett módon szerezhettek tudomást arról, hogy apai részről csaknem bizonyosan a 13. századtól adatolható hodosi Jakó familiából származott. (Párvalasztás és házasságkötés kapcsán példálózott ritkán a családot a 16. század első évtizedeiben eljegyzésének felbontásával romlásba döntő Jakó Ferenc esetével.) Anyai ágról a tiszántúli református püspököt, debreceni és sárospataki professzorokat, vízszabályozási mérnököt adó piskárkosi Szilágyiak jelentették a családi hátteret. Hogy az atyafiságba tartozott Sinai Miklós püspök, a magyar tudományosságának Eleket adó Fényes familia, vagy Miskolczy Károly családja, valamint a Baranyiak, Fráterek, megint csak nem elsősorban tőle tudhatjuk. Egy más történeti kérdés kapcsán – ha jól emlékszem –, rögtönzött utcai előadásnak köszönhetően azonban olyan közeli ismerőseimnek érezhettem őket, mintha az utolsó megyegyűlésen vállalva protestáltunk, a megyebálon pedig egymással táncoltunk volna. (Az már az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban szerzett munkahelyi ártalomként is diagnosztizálható, hogy amikor arról olvastam, hogy talán Tofeus Dobos Mihály erdélyi református püspök is Szilágyi-ági felmenői között van, az – a Professor úr habitusához illő – kép villant fel előttem, amikor Tofeus a Ghillányi hagyatékot kiadni vonakodó Apaffi Annát pártoló fejedelmet és erdélyi főrendeket fenyegette meg.) Arról viszont meglehetősen sokan tudomást szerezhettek, hogy a családban egy híres vizslatenyésztő is volt, ugyanis az ügyek helyben toporgását a Professor úr előszeretettel a nagybátyja által a vizslakölykök elcsavargásának megakadályozására kifejlesztett módszerrel szemléltette. (Ti. a kölyköket párban, nyakörvüknél fogva a szabad mozgásban őket nem gátló hosszúságú szíjjal összekapcsolta. A kölykök nyilván éppen ellenkező irányba akartak indulni, így az egyiküket a másiknak mindig húznia kellett, majd amikor kifáradt, társa visszavonszolta nagyjából a kiindulási pontra.) Hogy példázatával nem aratott mindenütt osztatlan sikert, magam is tanúsíthatom.

A hajdúböszörményi Református Főgimnáziumban és Kálvineumban töltött éveket követően 1934-ben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetemre, történelem – latin – művészettörténet szakra. Tőle magától tudjuk, hogy a család, ha nem is örvendett különösebben a pályaválasztásnak, tudomásul vette, kitagadással nem fenyegették. Évtizedekkel később, nagyon kritikusan viszonyulva egykori önmagához megállapította, hogy őt az érzései, a szíve vitték a

pályára, benyomásom szerint egyértelműen másodrendűvé minősítve saját motivációját azokkal szemben, akik a történettudományt alapos megfontolást követően választották, vagy esetleg már kész kutatási tervvel érkeztek. A fénykorban tanulhatott itt, amint az előadásokból már hallhatták, olyanoktól, mint Domanovszky Sándor, Hajnal István, Szekfű Gyula, Mályusz Elemér. Évfolymtársai és egyben barátai közül Fügedi Eriket, Maksay Ferencet említette, s folytathatnánk a sort a fölötte, alatta járók közül Györffy Györggyel, Borsa Ivánnal és másokkal. Úgy tudom, Mályuszt egy ötórás vizsga után választotta végleg mesteréül, s ez nagyon is a Professzor úrra vall. Az oklevél megszerzése után 1939–1940-ben az egyetem Népiségtörténeti Intézetében, majd 1940–1941 között az Országos Levéltárban volt gyakornok. Azon túl, hogy a korszerű levéltártudományi ismereteket megszerezte és gyakorolhatta, azt hiszem, kiváltságosnak érezte magát. (Tudjuk, hogy gyerekkorától igen élénken érdeklődött a saját és a rokon famíliák levéltári, a múlt padlásra száműzött emlékei iránt.) Hivatali órákon túl benmaradt, és a kalotaszegi származású altiszt közreműködésével „floszkotyáltak”. A terminus pontos jelentését nem sikerült megfejteni, de bizonyára ennek a gyakorlatnak köszönhetően is ismerte meg olyan részletekbe menően a levéltári anyagot. 1940-ben a *Bihar vármegyével* doktori fokozatot szerzett (szinte ijesztő, hogy 24 esztendősen máig megkerülhetetlen alapmunkát írt, amelyről mint földijének többször elmondta, hogy ki kell javítani és folytatni kell a kutatásokat). Az újfent jellemző a Professzor úrra, hogy az Akadémia által ezért neki ítélt Kőrösy Flóra-díj összegét a micskei kúria tetőszerkezetének javításra fordította. (Meggyőződés, hogy ma ennek köszönhetően áll még.)

Pályája és élete egyik döntő állomásához 1941-ben érkezett. Életrajzában ez általában úgy szerepel, hogy ekkor kinevezték az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. Ez tény, azt viszont feltétlenül hozzá kell tenni, hogy nem csak kinevezték (azaz a korabeli erdélyi műszóval élve, nem „ejtőernyős” volt), hanem – a levelezés tanúsága szerint –, a már korábban megismert és vele bizalmas kapcsolatban álló Kelemen Lajos és Szabó T. Attila sürgetésére jött Kolozsvárra. Azaz ekkor is, ahogyan néhány esztendővel később, választott és döntött. Levéltáros akart lenni, és ha csak lehetséges volt, „ittthon”. A döntését nem értjük meg, ha nem tisztázzuk, mit jelentett számára a levéltár, a levéltárosság. Az előbbi kétségtelenül szinte szentély. Az elődeink, a nemzet életének felbecsülhetetlen, minden áldozatot pillanatnyi mérlegelés nélkül megérdemlő tárháza, a történettudomány megszentelt műhelye. Lehetséges, hogy túl emelkedetten fogalmazok, de a levéltárral foglalkozó írásai is ezt tanúsítják. Ami a levéltárost illeti, Jakó Zsigmond számára a levéltáros Szamosközy István, Taraczközi Ferenc, Pápai János (és később Kelemen Lajos). Azt hiszem, de újra az írásaira utalnék, mindenikük szimbolikus alak: Szamosközy a kiválóan képzett, a levéltár anyagát hasznosító, közkinccsé tévő tudós, a minden körülmények között helytálló levéltáros, az archívumot pusztulni hagyó nemtörődomséggel szemben az élő, megszólaló lelkiismeret. A kormányzat által sorsára, azaz a biztos pusztulásra hagyott gyulafehérvári levéltárat saját költségén menekítő, új helyén azt Cerberusként őrző, az instrukció rendelkezéseit akár a fejedelmen is számon kérő Taraczközi az önzetlenség, áldozatkészség, a rend, a szabályok pontos, kivétel nélküli betartása (azaz a szakszerűség) érdekében félelmet nem ismerő, meg nem alkuvó, hiteles levéltáros. Pápai János pedig az archívum védelméért a legfőbb áldozattól sem visszariadó, életét is feltevé és azt a levéltárért áldozó requisitor. A levéltáros a jakói koncepcióban tehát mindez együtt. Úgy rendeltetett, hogy néhány évvel a Kolozsvárra telepedése után mindezt be is bizonyíthassa. A közeledő front elől Entz Gézával, Szabó T. Attilával vagy egyedül, amit csak lehetett, mentett, költséget, fáradságot nem kímélve,

saját szakmai előmenetelét, karrierjét ennek alárendelve. 1944-ben egy éves bécsi kutatási ösztöndíját mondta vissza, hogy a levéltári anyagot menekíthesse, és azt biztonságba helyezze. Hogy Pápai példája lebegett-e a szeme előtt, nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy a legveszélyesebb időszakban beköltözött a gondjaira bízott Levéltárba. (Egy gránát tőle nem messze robbant, repesze épphogy elkerülte.) Az megint jellemző, hogy mindennek egyetlen lakonikus mondatot szánt az évi jelentésében.

1944-ben újra választott és döntött: helyben maradt. Meggyőződésem, hogy nem is tehetett volna másként, önmaga feladása nélkül. A korábban elmondottak alapján egyértelmű, hogy a Levéltárat semmilyen körülmények között nem hagyta volna sorsára. Nem valószínű, hogy a hatalom emberei ezt látták volna meg benne, amikor 1950-ben, a Levéltár államosításakor egy napra letartóztatták. Nyilván nem látta előre, mi vár rá, de nem hiszem, hogy a jövő tudatában másként döntött volna. Biztosan teljes mértékben egyetértett volna Báthory Istvánnal, aki Liszthy Jánosnak fejtette ki, hogy „nem kedvezhetek magamnak, hogy hazámnak használhaszak.” A „nem lehet” és „ahogy lehet” vitájában az álláspontja egyértelmű. Az is tény, hogy az „ahogy lehet” számára az „ahogy lehet, de lehetőleg tökéletesen”-t jelentette.

A következő csaknem fél évszázad folyamatos visszavonulásról, a kitűzött, a magyar történetkutatás számára életbevágóan fontos célok, tervek kényszerű feladásáról szólt (1973-ig külföldre sem mehetett, pontosabban ennek a hatalom részéről várható árát nem volt hajlandó megfizetni). Nem Ő lett volna, ha mindezt „ahogy lehet” alapon nem fordítja az erdélyi magyar történetkutatás hasznára. Történetkutatónak, történésznek lenni ugyanis a Professzor úr értelmezésében szolgálat és kötelesség. Nem számítanak a körülmények, a fel- és letűnő divatos kutatási irányzatok, következésképpen, rendszeresen, a történettudomány művelésének színvonalában és a történeti tények tekintetében megalkuvást nem ismerve kell Kliót szolgálni. Az első, (kormányzattörténettel szerves egységben elképzelt) társadalomtörténeti kutatási témáit, amelyeket világosan jelölnek korai munkái – a *Bihar vármegye...*, *A gyalui vártartomány urbáriumai*, *Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban*, *Adatok a dézsma fejedelemségekori adminisztrációjához*, *A papfalvi Havasalyiak* és még sorolhatnám – az osztályharcos ideológia követelményei miatt fel kellett adnia, pontosabban az értelmiség- és művelődéstörténet kutatására váltott. Hogy e kényszer-szülte területen mit és milyen színvonalon alkotott, korábban, nálam avatottabb előadóktól hallhatták. Tovább dolgozott, lassan magára maradva az egykori munkacsoportból az Erdélyi Okmánytár regesztáin és a kolozsmonostori jegyzőkönyveken, tökélyre fejlesztve a fióknak alkotást. Nem véletlen, hogy később folyamatosan próbálta belénk sulykolni azt, hogy nem fontos, a munka mikor lát napvilágot, a lényeg, hogy kifogástalan színvonalon elkészüljön és, amikor alkalom adódik, a fiók mélyéről elő lehessen venni. Csak legyen mit elővenni!

Az egyetemen 1942-től tartott szemináriumokat, 1945-től lett rendes tanár, majd 1952-ben a tisztogatás jegyében azzal a váddal, hogy „ideológiailag megfertőzi a munkákádereket” el-távolították. 1954-ben rehabilitálták, 1981-es nyugdíjazásáig tanított. Hogy hogyan és mire használta a nagyon korlátozott lehetőségeit, Kovács András már bemutatta.

1990 után, az újjraalapított Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöki tisztéről leköszönve, nyolcvanadik évéhez közeledve vette magára a következő, akkor legfiatalabb történetkutató nemzedék kinevelésének terhét. Többször elmondta, nincs Jakó-iskola. A Professzor úr egyik, néha kimondottan bosszantó „tulajdonsága” volt, hogy az esetek túlnyomó többségében igaza volt vagy lett. Ebben viszont minden kétséget kizáróan tévedett. Mert Jakó-iskola igenis van.

Úgy gondolom, tágabb értelemben meglehetősen sok kutató vallhatja ide tartozónak magát. Alapvetően bárki Jakó-tanítvány lehetett, aki felkereste, segítségét kérte, és aki a Professzor úr elvárásainak megfelelően végezte a munkáját. Nincs tehát olyan, hogy valaki nem lehetett Jakó-tanítvány. Szűkebb értelemben az EME körül, illetve később részben az Egyesület Kutatóintézetében csoportosulókról van szó. A Jakó-iskola nem csak lett, és nem csak azért, mert mi „megfogtuk” magunknak és tanítványainak valljuk magunkat, hanem mert időt, erőt, türelmet nem sajnálva és nem kímélve foglalkozott velünk. Ki kell mondanunk: minden időt önmagától, az Erdélyi Okmánytartótól, más kedves, egykor félretett, a szabadabbá váló körülmények között megvalósítható tervétől vette el. Meggyőződésem, ez számára természetes kötelesség volt. Ha az 1940-es években megfogalmazott célokat olvassuk, döbbenettel kell megállapítanunk, hogy minden, 1990 után elinduló kutatás, forráskiadás már ekkor teljes mértékben kiforrott terv volt. Lélegzetakasztó és mázsás súlyként nehezedik ránk, ha belegondolunk: fél évszázadot kellett várnia, amíg ezeket elindíhatta, amíg első eredményeit láthatta. Arról már szó esett, hogyan zajlott a nevelés intézményi keretek között. Engedjék meg, hogy ennek egy személyes „olvasatát” adjam. A mi évfolyamunk volt az első nagyobb létszámú, immár önálló magyar csoport (és nem alcsoport) a kolozsvári egyetemen. Azt akkor nem tudtuk, hogy megfigyelés alatt állunk, hogy a Professzor úrnak „ügynökei” működnek közöttünk, Tonk Sándor, Sipos Gábor, Kovács András. A levéltárba járás és kutatás vétkébe esett, abban makacsul kitarító delikvens előbb vagy utóbb ama zöld fotelben kötött ki, hogy a vele szemben ülő, félelmetes hírű Jakó professzor a jövőbeni tervei iránt érdeklődjön. A Professzor úr aztán minden nem alapvetőnek, sürgetőnek ítélt témát, kutatást elvetett, és mire az illető felocsúdott, már nyakig találta magát valamelyik forrás-együttes kiadásának előkészítésében. Nagyon jól hangzana, ha azt mondanám, hogy természetfölötti képességekkel rendelkezett, mert meggyőződésem, hogy mindenikünk a leginkább hozzáillő témát kapta. A valóság azonban az, hogy kiváló emberismerő volt. S nem csak szakmai, hanem emberi szempontból is figyelt ránk. Milyen volt ezek után a tanítványának, vagy ahogyan ő nevezett és kezelt – rakétátöltetnyi erőt, akaratot adva ezzel –, fiatal munkatársának lenni? A halála után tudatosult bennem: mivel sürgette az idő, folyamatos képzést kaptunk, élénk öntötte hosszú pályafutásának minden tapasztalatát, ismeretét. Minden találkozást, minden közös ügyintéztést, az utcán töltött időt is kihasználva, beszélgetésnek „álcázva” részesültünk egyedülálló és testreszabott posztgraduális képzésben. Az egyik kedves emlékem, mikor hosszas előzetes tájékozódás és mintavitel után a Central üzletbe mentünk a Professzor úrral a Lakatos utcai könyvtár előszobájában álló kisasztal terítőjéhez szegőt vásárolni. Az Astoriánál átcikáztunk az autók között a piroson mindkét sávon (itt mindig ezt tette), a Professzor úr ilyenkor a botjával mutatta az irányt, hogy ne kelljen félbeszakítania mondandóját és, miközben a mozgólépcső felfelé vitt, ha jól emlékszem, a Kolozs vármegyei jegyzőkönyvekről, Kelemen Lajos kijegyzéseiről, az ott előforduló familiákról kaptam nélkülözhetetlen információkat. Tervszerűen igyekezett megismertetni és összekapcsolni bennünket a magyarországi kutatókkal és kutatással: 1999 nyarán budapesti tartózkodásának több hetét arra áldozta, hogy Gálfi Emőkét és engem az OSzK-ban és az OL-ban kalauzoljon. Szakemberformáló módszereiről szólva az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy a többedik átírás, javítás után néha zúgolódtam magamban, de mivel ez vajmi keveset számított, jobban tette az ember, ha sok energiát erre nem fecsérelt. Gyakran hallom, hogy az elképzeléseitől nem lehetett eltéríteni, a más véleményt vele elfogadtatni. Többször volt eltérő javaslatom, véleményem. Lehet, először idegenkedve fogadta, de ha indokolt és célravezetőbb volt, minden

további nélkül beleegyezett. Ma már azt is tudom, tudjuk, az hogy a tanítványai lehettünk, különös kegyelem volt, ám egyben élethosszig tartó kötelességet is jelent.

Évtizedekig nem értettem meg Kemény Jánosnak a Bethlen Gábor halála kapcsán papírra vetett, számtalanszor idézett mondatának „vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna” első részét. Mielőtt a Professzor úr vagy bárki felszisszenne: mindentől elvonatkoztatva az azonos alaphelyzetről és az érzésről beszélek. Nem tudom, Kemény így értette-e, ám az bizonyos, hogy könnyebb lenne nekünk. Könnyebb lenne nem tudni, mit veszítettünk. Könnyebb lenne nem tudni, hogy az erdélyi történetkutatás ügyei a halála után nem úgy alakultak, ahogyan szeretete volna, akarta, elvárná. Könnyebb lenne a lelkiismeretünkkel elszámolni a mulasztásainkat. Mindez nem az ilyenkor „kötelező”, álszent önkritika, hanem a teljesítményemmel – talán mondhatom, teljesítményünkkel – való reális szembenézés. („Ne áltassuk magunkat!” – mondta gyakran.) Ami pedig az örök életet illeti, a magyar társadalom jelesebbjei megbecsülésével közmondásosan elég rosszul áll. Én csupán azt remélem, hogy valahol 2116 őszén is néhányan összegyűlnek, és néhány percre megállnak emlékezni Jakó Zsigmondról.